

Особливості становлення та розвитку рельєфної пластики в Україні

Анотація. У статті розкрито особливості становлення та розвитку рельєфної пластики в Україні; визначено місце скульптурного рельєфу в монументальному та декоративному мистецтві; схарактеризовано сутність мистецтва та загальні і специфічні закономірності його розвитку, притаманні тільки національній культурі України.

Ключові слова: українська культура, мистецтво, рельєфна пластика, монументально-декоративна пластика, скульптура.

Abstract. The article reveals the peculiarities of the formation and development of relief plastic in Ukraine; the place of sculptural relief in monumental and decorative art is determined; the essence of art and the general and specific laws of its development, inherent only to the national culture of Ukraine, are characterized.

Keywords: Ukrainian culture, art, relief plastic, monumental and decorative plastic, sculpture.

Постановка наукової проблеми. В Україні нині відбувається потужний розвиток, як у декоративному, так і в образотворчому мистецтві. Проходять різноманітні творчі процеси, з одного боку – це звернення та переосмислення досвіду минулого, з іншого – використання необмежених пропозицій теперішнього і майбутнього.

Для митців міцною опорою у наш час стали давні традиції, фольклор та національна мистецька скарбниця. Українська нація все більше повертається до первинних цінностей. Актуальність відродження національної художньої спадщини проявляється у намаганні відтворити художніми засобами ідентичність української спільноти, осмислити своєрідність її історичного шляху.

Духовні пошуки українства все більше набувають розмаїття і новизни. Сучасне вітчизняне мистецтво тяжіє до активного діалогу зі світовим художнім доробком, опануванням художніх цінностей та новацій. Починають втілюватись сучасні художні тенденції, відбувається синтез мистецтв з опорою на фольклорні джерела, а також орієнтація на масового споживача. З одного боку, є потреба у творчій мобільності, з іншого – зосередженість на змальовуванні емоційно-почуттєвого життя людини.

Сучасне українське образотворче мистецтво – це барвистий світ індивідуальних стилів та особливостей світобачення. Художники створюють власні творчі спрямування, надаючи новаторства сучасному мистецтву. Кожен митець намагається знайти щось своє, авторське. Як сказав Андре Моруа: «Мистецтво – це суб'єктивне зображення реальності художником, виконане в індивідуальному стилі». Сучасні митці плідно єднують національне та інтернаціональне, таким чином, прокладаючи шлях у майбутнє, для того, щоб розвивати нашу Україну, виділяти з інших.

Українське мистецтво – це різноманітність стилів, жанрів, традицій. Популярність українського колориту відчувається і в інтер'єрі. Саме такий стиль домінує на модних подіумах і прикрашає шедеври майстрів усього світу. Етнічні мотиви зазвучали по-новому в еру високих технологій.

З чим людина асоціює Україну? Хтось уявляє пшеницю, калину, вишиванку або червоні маки, а хтось – українські пейзажі, які яскраво представлені на полотнах Т. Шевченка.

З давніх-давен українці прикрашали різнобарвними візерунками не лише своє вбрання, а й оселю. І нині ця тенденція набирає обертів. Все частіше в інтер'єрі поєднуються фольклорні українські мотиви і сучасні технології. Ось так і рельєфна пластика набуває свого місця серед предметів інтер'єру у вигляді картин та оздоблення стін, як всередині приміщення, так і назовні.

Отже, українське мистецтво проходить новий етап свого розвитку: збереження традицій,

осмислення художником значущості спадщини; потяг до експериментів, оновлення мови мистецтва, прагнення зв'язку із світовим художнім доробком при повному збереженні національної неповторності. «Українська земля, український дух свободи та індивідуальності лягли в основу моєї креативності» – цитував українського та американського скульптора і художника О. Архипенка The Ukrainian Weekly 1954 року.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Українська культура бере початок із прадавніх часів. Вона успадкувала найкращі культурні надбання народів, які в різні часи жили на теренах сучасної України. Коли шукають корені народів, що жили на землях України, так чи інакше обов'язково згадують про Трипільську цивілізацію, культуру скіфів і сарматів та грецьких міст Північного Причорномор'я. Виникнення найдавнішого образотворчого мистецтва в усіх його основних формах – скульптурі, графіці, живописі і навіть музиці – вчені відносять до найвизначніших особливостей пізньопалеолітичної епохи [7, с. 7].

Скульптура – один із найбільш ранніх видів мистецтва. Пізніше з'явилися графіка, живопис і музика.

У наукових дослідженнях витоки й досвід мистецтва скульптури Руси-України представлено як складний та багатоланковий історичний процес. Робота над цією темою охоплює період з XVII ст. до сьогодення, у працях науковців визначено підходи до дослідження, накопичений досвід, матеріали, динаміку та еволюцію методів дослідження художньо-образних структур пластичних творів Руси-України. У контексті набутого досвіду було сформульовано гіпотези щодо генези та іконографічно-стильових особливостей скульптури Руси-України, такі як «візантійська», «кавказька» та «романська».

Скульптура посідала важливе місце серед мистецького надбання княжої Руси-України, проте вона залишається недостатньо вивченою серед інших видів мистецтва давньоукраїнської художньої культури. Традиції мистецтва скульптури в Україні мають глибоке коріння і для розуміння цього мистецтва важливо вивчити історичні контексти та джерела давніх періодів, які вплинули на розвиток пластичних мистецтв у наступних століттях. Протягом майже чотирьох століть учені досліджують скульптуру Руси-України X-XIII ст.

Євген Белінський у статті «Витоки і досвід дослідження мистецтва скульптури Руси-України X-XIII століть» відзначає, що вагомий внесок у дослідження зазначеної проблеми зробили такі дослідники, як: Е. Ляссота, В. Боплан, П. Алеппський, А. Кальнофойський, М. Берлінський, Д. Айналов, К. Широцький, М. Макаренко, В. Пуцко, М. Каргер, Д. Асєєв, А. Грабар, Т. Ніколаєва, Є. Архіпова та ін. Автор зазначає, що проблеми дослідження скульптури Руси-України полягають у тривалій відсутності археологічної школи, протекції з боку держави, системних археологічних розкопок.

У період Відродження розвиток статуарної та рельєфної скульптури був зосереджений переважно на західноукраїнських землях. У центрально-східних регіонах і на Таврійському півострові процес відбувався дещо по-іншому. Тогочасна скульптура розвивалася переважно у стилі іконостасної різьби [8, с. 75].

Із розвитком архітектурно-монументального будівництва активного розвитку набула й монументальна пластика, що реалізовувалася в дизайні зовнішніх і внутрішніх приміщень церков, костелів, громадських та міських будівель. Цей період в історії України можна вважати її епохою Відродження, оскільки він характеризувався створенням численних високохудожніх архітектурно-скульптурних об'єктів.

Друга половина XVII-XVIII ст. була часом піднесення української художньої культури, якісних змін в архітектурі, у всіх видах мистецтва.

У другій половині XIX ст. відбулося територіальне роз'єднання українських земель, завершилося формування української нації, ускладнилася соціальна структура та політизувалося суспільне життя. Всі ці явища та процеси залишили помітний відбиток на розвитку культурної сфери. У кінці XIX – на початку XX ст. розгортається боротьба ідейних та художньо-естетичних течій [7, с. 46].

В історії мистецтва XX ст. відзначається як суперечливий, складний і водночас цікавий

період, для якого властиве виникнення різних художніх напрямів, що беруть свій початок з модернізму. Усі ці аспекти беззаперечно відображаються в мистецтві скульптури, яке експериментує з новими формами, техніками та прийомами. Використовувані скульпторами матеріали урізноманітнюються, у своїй роботі вони вже не обмежуються лише бронзою та мармуром, а й широко застосовують майоліку, дерево, глину та ін.

Початок XX ст. пов'язаний зі становленням творчості українського митця Івана Кавалерідзе (1887-1978 рр.), талант якого розкрився як у мистецтві скульптури, так і у мистецтві кіно. На кінематографічні шедеври І. Кавалерідзе величезний вплив мала його скульптурна творчість [10].

Важливого значення у розвитку скульптури XX ст. набуває творчий доробок О. Архипенка. Хоча феномен цього художника традиційно пов'язують з розвитком українського авангардизму у 20-х роках, важливо пам'ятати, що його творчість вийшла за межі суто національного й набула загальнолюдської значущості. Це дає підстави стверджувати, що художня спадщина О. Архипенка є не лише важливою частиною національної культури, а й значущим явищем у світовому мистецтві.

У спадщині О. Архипенка можна простежити тяжіння до тематичної спрямованості, що зумовило виникнення циклу робіт, який можна назвати «архипівськими мадоннами» [10].

У повоєнні роки в Україні відбувається процес розвитку монументальної скульптури.

У XX ст. такі провідні скульптори світу, як Е. Бурдель, А. Майоль, Ш. Деспьо, Г. Голубкіна, С. Коненков та ін., пропонують узагальнене й символічне тлумачення скульптурних образів. Скульптура глибше розкриває психологічний контекст зображення та розширює можливості виразності в скульптурному мистецтві, відтворюючи духовний розвиток епохи.

Також доречним буде згадати відомих представників-скульпторів, які плідно працювали в першій половині XX ст.: І. Кавалерідзе, Б. Кратко, Ф. Балавенський, Ж. Діндо, Л. Блох – учениця О. Родена, І. Макогон, Г. Теннер, І. Севера, Г. Пивоваров, П. Мітковицер та ін. Багато з них навчалися у найкращих європейських художніх центрах.

Аналіз літературних джерел дає змогу глибше зануритись у дослідження. Починаючи з опрацювання літератури загального значення в історії українського мистецтва і не тільки, можна краще зрозуміти його основні процеси та терміни, а також зробити потрібні висновки.

Дослідження еволюції української скульптури, школи пластики XX ст. розглядає М. Протас у своїй роботі «Українська скульптура XX століття». Ця книга певною мірою закриває прогалини у вивченні української скульптури та ініціює колег до її глибшого дослідження, адже ця тема сьогодні немає цілісної теоретичної думки [5].

У книзі Б. Лобановського та П. Говді «Українське мистецтво другої половини XIX – початку XX ст.» автори характеризують важливий етап розвитку українського образотворчого мистецтва в зазначений період [5]. Зокрема, були опрацьовані джерела, в яких окремо висвітлюється вивчення української скульптури в цей період.

Ще одним багатотомним виданням є «Історія українського мистецтва» у п'яти томах (головний редактор Г. Скрипник). У п'ятому томі автор намагається відтворити цілісну картину та об'єктивно оцінити українське мистецтво XX ст., його основні процеси на теренах країни [1].

У дисертації В. Одрехівського «Українська скульптура кінця XX – початку XXI століття» (2018 р.) розглядаються найвдаліші зразки української монументальної скульптури того часу. Автор зазначає, що процеси її розвитку та визначення місця у світовому мистецькому просторі потребують ще чимало глибоких досліджень, оскільки тема й досі не має повноцінного наукового розгляду. В. Одрехівський робить висновок, що з настанням часів Незалежності України та її відкритості до світового мистецького простору, з'явилась гостра потреба у вивченні ключових митців та їхніх робіт в області монументальної скульптури [4, с. 97-107].

Наукові праці зі своїми пропозиціями, ідеями та особливостями, що торкаються дизайну з монументально-декоративними засадами, розробляли Н. Єгорова, Н. Софієва, Е. Уїлхайд. Кожен автор вагомо доклався до новітнього дизайну, де можна чітко побачити та розпізнати

складність різних стилів дизайну інтер'єру, витонченість деталей, монументального декорування [6, с. 459].

Нині змінюються методи й підходи досліджень. До роботи долучаються новітні технології, але багато питань залишаються дискусійними й остаточно не вирішеними і потребують ґрунтовного переосмислення для отримання наукової істини.

Мета статті полягає у розкритті особливостей становлення та розвитку рельєфної пластики в Україні.

Виклад основного матеріалу. Україна є державою з багатою художньою спадщиною, хоча пам'яток мистецтва, що були створені на наших землях упродовж багатьох століть, збереглося мало. Цінність збереженого особливо зростає в умовах незалежної Української держави, коли стало можливим і важливим пізнання національної історії, постало завдання відтворення повної і об'єктивної картини досягнень національної культури.

В Україні пам'ятки рельєфу відомі з палеоліту. З I ст. до Різдва Христового збереглися цікаві рельєфи із зображенням скіфських царів з Неаполя Скіфського. Техніка рельєфу була поширена у Херсонесі, Ольвії та інших містах Криму. З 1-го тисячоліття походить унікальний рельєф на скелі з села Бущі (Вінниччина) [11].

Заборона використання круглих скульптур, що зумовлювали так зване «кумиротворення», у християнській Київській державі сприяла розвитку скульптурного рельєфу. Збережені шиферні рельєфи XI ст. з київських храмів – Михайлівського Золотоверхого, Печерського монастиря і Ірининської церкви, а також з Борисоглібського собору в Чернігові та Успенського в Галичі (XII ст.). Використовувалися ікони з каменю, металу та дерева, часто із зображенням святих воїнів (XI-XIV ст.), а також великі кам'яні ікони з рельєфними образами – барельєфи.

Визначні пам'ятки орнаментального й фігурального рельєфу доби ренесансу, ампіру, класицизму збереглися переважно у Львові в декорації житлових будинків і церковних будівель роботи німецьких майстрів. Високої майстерності в добу бароко досягла високорельєфна і барельєфна різьба іконостасів та архітектурних деталей дерев'яних будинків, палаців, меблів тощо [11].

В Україні збереглася монументально-декоративна пластика різних видів і жанрів (рельєф, кругла скульптура, художнє різьблення), яка набула найбільшого поширення з другої половини XVI ст. у західних регіонах та на Правобережжі.

Специфічним різновидом монументального мистецтва є іконостас, що, починаючи приблизно з XIV ст., став своєрідним і яскравим явищем світової культури, де органічно поєднуються архітектура, іконопис і декоративне різьблення.

Скульптура до XVI ст. на території України розвивалася дуже повільно.

Різноманітні твори монументальної пластики, позначені впливами ренесансу, з'являються у середині XVI ст. на Правобережжі і західних землях України. Декоративна скульптура стрімко розвивається, зокрема, у Львові, що було пов'язано з розширенням міського будівництва [9].

Починаючи з кінця XVI ст., поруч із скульптурою європейського стилю на західноукраїнських землях виникла нова українська традиція в галузі пластики, основним проявом якої стало декоративне різьблення на дереві. Типовими прикладами цієї традиції є різьбярське декорування іконостасів.

Побутували різновиди орнаменту, зокрема рослинні мотиви, різні інтерпретації грона виноградної лози. Цей евхаристичний за семантикою мотив широко використовували скульптори, він став об'ємним, опуклим, ажурним, переходячи іноді в круглу декоративну пластику. Майже не помітно актуалізувалася фігуративна сюжетна сакральна скульптура. Спочатку – рельєфні оздобы екстер'єрів, потім цей вид перейшов у інтер'єри, як рельєфна і об'ємна пластика [8, с. 77].

Розвивалося мистецтво ансамблевого містобудування, де велика увага приділялася декоруванню скульптурою.

Процес розвитку, від майже площинного рельєфу до горельєфу та ажурно-просторових рішень рослинно-орнаментальних мотивів з динамічним характером форм, простежується на трьох збережених іконостасних ансамблях першої половини XVII ст. [2].

У другій половині XVII ст. виняткової краси в Україні досягло різьблення по дереву. Стиль бароко з його пишними орнаментами вимагав великої досконалості майстрів. Вікна, двері храмів і житлових будинків прикрашалися складними орнаментами з каменю та глини. Разом з різьбленням, живописом створювала єдине образне й естетичне середовище і скульптура (вона існувала як скульптура статуарна, монументально-декоративна), ліплення, металопластика. Синтез цих різновидів мистецтва досяг у кращих творах органічної єдності і високого гармонійного вираження. Видатним скульптором того часу був Й. Пінзель. Його статуї прикрашають собор Святого Юра у Львові [7, с. 37-38].

Наприкінці XVIII ст. і впродовж першої половини XIX ст. значні зміни в політичному та економічному житті України сприяли широкому розвитку архітектури та містобудування, реконструкції старих адміністративних центрів і формуванню нових художніх тенденцій. Класицизм поступово змінив стиль бароко у просторово-пластичних мистецтвах. У внутрішньому та зовнішньому оздобленні світських і сакральних будівель декоративне ліплення і скульптура набувають більшої значущості, аніж живопис.

У Східній Україні їх розвиток у першій половині XIX ст. пов'язаний з іменем видатного скульптора, українця за походженням, І. Мартоса, творчість якого вплинула на загальну еволюцію української пластики XIX ст. Звернення до античної спадщини визначало і розвиток скульптури на західноукраїнських землях. Західноукраїнська пластика перебувала значною мірою під впливом віденської школи, в якій, поряд з новими класицистичними рисами, ще відчувався відгомін бароко. Найбільша кількість пам'яток цього періоду зосереджена у найзначнішому мистецькому центрі краю – Львові, де працювало багато зарубіжних і місцевих майстрів [9].

Одним з найяскравіших етапів у розвитку художньої культури України стає друга половина XIX – початок XX ст. Він охоплює період формування критичного реалізму, розвитку символізму і модерну, а також зародження новітніх мистецьких течій XX ст., що виникли перед Першою світовою війною та часто називаються «українським авангардом». На цьому етапі спостерігалася значна динаміка у розвитку монументальної скульптури. Поступово відбувався процес формування національної школи пластики.

Після встановлення в Україні влади більшовиків монументальне мистецтво і, передусім, скульптура, стає знаряддям пропаганди комуністичних ідей, своєрідною ідеологічною зброєю.

У повоєнному мистецтві вирізняються дві основні течії: соціальний реалізм та абстракціонізм. Соціальний реалізм об'єднав художників, які вбачали зміст мистецтва в його зв'язку з дійсністю, у суспільних діях, служінні цій меті засобами художньої творчості. Абстракціонізм об'єднав художників, які віддавали перевагу формам, фарбам, кольору [7, с. 66].

Після утвердження незалежності художнє життя в Україні, а також ставлення до культурної спадщини зазнали глибоких змін. Повернення забутих імен, відкриття замовчуваних сторінок історії зумовили появу нових за змістом монументальних творів.

Останнім часом значно розширили свої можливості живопис, скульптура і графіка.

Скульптура із залученням медіа як окремого виду мистецтва все більше поглинута мультидисциплінарними мистецькими практиками – інсталяцією, відео-скульптурою, аудіо-скульптурою, реді-мейдом і перформансом. Щораз рідше можемо стверджувати, що нині скульптура існує у тому самому вигляді, що й кілька десятиліть тому. Паралельно співіснують кардинально різні способи творення – від акціоністсько-медійних форм креації, які в пошуку актуального рішуче намагаються віддалитися від звичних моделей і схем, до класично-традиційних видів мистецтва, які твердо відстоюють естетичні цінності краси, гармонії та піднесеного [3].

У новому політичному контексті митці переосмислюють національні традиції, інтегрують

світовий культурний досвід, використовують сучасні технології та продовжують пошуки нових методів і засобів художньої виразності в мистецтві. Художники мають чимало можливостей для втілення своїх творчих ідей завдяки створенню й функціонуванню нових галерей, виставок і вернісажів.

Висновки. Ознайомившись з певними історичними етапами розвитку українського мистецтва, виникненням та зміною напрямів і стилів, маємо можливість систематизувати отриману інформацію, усвідомити логіку розвитку культури в цілому, відчутти значущість та місце національного мистецтва на тлі світових художніх явищ.

Отримана інформація допомагає розкрити сутність мистецтва й закономірності його розвитку, як загальних, так і специфічних, притаманних тільки національній культурі України.

Ознайомлення з творчістю видатних українських митців, структурою їх творів, а також з особливостями виражальних засобів різних видів і жанрів мистецтва, з виражальними засобами мистецької мови, специфічною термінологією дає змогу більш глибокого розуміння даної теми.

Культурний простір сучасної епохи з притаманним йому плюралізмом існування різноманітних форм, жанрів і стилів мистецтва вимагає нових підходів до вивчення мистецтвознавчих і культурологічних дисциплін. Водночас, в умовах відродження та розвитку національної духовної культури українського народу особливої уваги набуває глибоке пізнання історії, традицій та шляхів розвитку українського мистецтва, усвідомлення його внеску в скарбницю світової культури, що є гарантом зростання свідомості, національної гідності, активізації духовного потенціалу [7, с. 4].

Українське мистецтво, що формувалося протягом століть, відбиваючи духовний світ народу, його ментальність, завжди відрізнялося значним морально-естетичним потенціалом.

Список використаних джерел:

1. Історія українського мистецтва: у 5 т. / голов. ред. Г. Скрипник; НАН України, Ін-т мистецтвознавства, фольклористики та етнології ім. М.Т. Рильського. Т. 5: Мистецтво XX століття / наук. ред. Т. Кара-Васильєва. Київ: ІМФЕ ім. М.Т. Рильського НАН України, 2007. 1047 с.: іл.
2. Кравич Д., Черепанова С. Мистецтво скульптури. *Українське мистецтво*. Львів: Світ, 2005. Ч. III. С. 184-213.
3. Одрехівський В. Українська скульптура XXI століття: проблема інтермедіальності та жанрово-видового синтезу. Вісник Львівської національної академії мистецтв. 2017. Вип. 31. URL: <http://doi.org/10.5281/zenodo.5737809>
4. Одрехівський В.В. Українська скульптура кінця XX – початку XXI століття: трансформації монументального формотворення: автореф. дис. ... канд. мистецтвознавства: 17.00.05 / Національна академія образотворчого мистецтва і архітектури. Київ, 2018. 22 с.
5. Протас М.О. Українська скульптура XX століття / Інститут проблем сучасного мистецтва Академії мистецтв України. Київ: Інтертехнологія, 2006. 278 с.
6. Смоляр О. Принципи монументального декорування в сучасному дизайні інтер'єрів готелів України. *Народознавчі зошити*. 2016. № 2 (128). С. 459-465.
7. Соловійова Ю.О., Мкртічян О.А. Українське мистецтво в історичному вимірі: навчально-методичний посібник. Харків: Точка, 2017. 89 с.
8. Хмельницька Л. Ренесансна статуарна та рельєфна пластика: витоки та генеза становлення. *Переяславський літопис*: зб. наук. статей. Переяслав-Хмельницький: Лукашевич О.М., 2014. Вип. 5. С. 75-79.
9. URL: <http://history.org.ua/LiberUA/978-966-02-6006-1/4.pdf>
10. URL: <https://osvita.ua/vnz/reports/culture/10738/>
11. URL: <https://uk.wikipedia.org/wiki/Барельєф>